OBYVATEĽSTVO A SÍDLA POPRADSKEJ KOTLINY V KONTEXTE ZMIEN KRAJINNEJ ŠTRUKTÚRY

Vladimír Solár

Abstract

Landscape structure continuously changes according to heterogeneous factors and conditions. Recently the most significant are the changes reflecting development of human society and its activities in the country. The aim of the contribution is documentation and analysis of population and settlement structure from the aspect of developmental trends of landscape structure in Poprad basin. These two factors play important role for the prediction of research area from the aspect of landscape structure.

Keywords: population, settlements, Poprad basin, landscape structure

Úvod

Príspevok je súčasťou výskumu krajinnej štruktúry Popradskej kotliny. V sledovanom časovom intervale svet i mentalita ľudí prechádza výraznými určujúcimi zmenami, determinovanými predovšetkým človekom a jeho aktivitami. Rozvoj spoločnosti v tomto období výrazne akceleruje a zmeny sú najmarkantnejšie viditeľné práve v krajine. A priori v tomto širokom spektre zmien má dôležité postavenie práve meniac sa krajina - krajinná štruktúra. Krajina ako základná zložka ľudského bytia zohráva významnú úlohu a aj preto sa mnohé vedné disciplíny, počnúc geografiou zaoberajú jej retrospektívnym výskumom. Najmä v posledných decéniách je výskum zameraný na detailné poznanie krajiny nielen v teoretickej rovine, ale aj na využitie takto získaných poznatkov v analýzach, syntézach či iných aplikačných teóriách riešiacich ochranu, manažment a predovšetkým možné trendy vývoja krajiny (Boltižiar, Olah, 2009). Zachovanie diverzity, či ekologickej stability krajiny by malo byť predmetom záujmu človeka - spoločnosti a objasnenie jej doterajších vývojových trendov má byť prvotným impulzom k ich rozpoznaní, porovnaniu a naplneniu v chronologickom aspekte smerom do budúcnosti. Objasnenie trendov vývoja obyvateľstva a sídelnej štruktúry je i v tomto smere nevyhnutné. Skúmané územie ohraničené geomorfologickou hranicou Popradskej kotliny sa nachádza na úpätí Vysokých Tatier v severozápadnej časti východného Slovenska. Rozloha predmetného územia je 519,15 km². Z hľadiska územno-správneho členenia Slovenskej republiky patrí do Prešovského samosprávneho kraja, kde do jej vymedzeného územia zasahujú katastrálne územia týchto miest a obcí: Abrahámovce, Bušovce, Holumnica, Huncovce, Kežmarok, Krížová Ves, Lendak,

Ľubica, Malý Slavkov, Mlynčeky, Podhorany, Rakúsy, Slovenská Ves, Spišská Belá, Stará Lesná, Stráne pod Tatrami, Toporec, Tvarožná, Veľká Lomnica, Vlková, Vojňany, Vrbov, Výborná, Žakovce (okres Kežmarok), Batizovce, Gánovce, Gerlachov, Hozelec, Hôrka, Jánovce, Lučivná, Mengusovce, Mlynica, Nová Lesná, Poprad, Spišská Teplica, Svit, Štôla, Štrba, Šuňava, Švábovce, Veľký Slavkov, Vysoké Tatry (okres Poprad) a Podolíneec (okres Stará Ľubovňa).

Teoreticko-metodologické východiská

V zmysle Feranca, Oľahela (2001) je súčasná krajina a jej štruktúra výsledkom postupných zmien pôvodnej prírodnej krajiny pod vplyvom človeka. Vývoj spoločnosti dlhodobo napreduje čím sa menia jej nároky a potreby, ktoré následne menia spôsob využívania krajiny s priamym dopadom na samotnú krajinnú štruktúru. Krajinná štruktúra má v geosystéme krajiny výnimočné postavenie. Je to jej viditeľná povrchová časť, tvoriaca bezprostredné hmotné prvky prostredia života človeka, aj veľkého množstva organizmov. Preto je to sféra, o ktorú má človek najbezprostrednejší záujem, je hlavným cieľom zmien štruktúry krajinného prostredia človeka. Jej prvky sú zároveň hlavnými výslednými prvkami návrhov krajinných plánov. Výsledkom krajinných plánov je predovšetkým návrh optimálneho usporiadania práve druhotnej štruktúry krajiny (Miklós, Izakovičová, 1997).

Zmeny vo využívaní krajiny sú územne diferencované v závislosti na fyzicko-geografických a humánno-geografických podmienkach. Medzi jednotlivými regiónmi existujú značné rozdiely, najmä v charaktere zmien využívania pôdy, resp. hospodárenia s pôdou (Michaeli, 2005).

Štruktúra krajiny je temporálno-chorický fenomén. Nie je stála, ale prebiehajú v nej neustále arytmičné či rytmické zmeny v čase. Práve tieto zmeny sú podmienené rôznymi lokálnymi, či globálnymi faktormi a podmienkami. V tejto súvislosti patrí obyvateľstvo a jeho príslušná sídelná štruktúra k významným lokálnym štruktúrotvorným faktorom a podmienkam. Cieľom príspevku je analýza obyvateľstva a sídel Popradskej kotliny v r. 1787 až 2007. Vzhľadom k dostupnosti a výpovednej hodnote mapových podkladov predmetného výskumu, analyzujeme i obyvateľstvo a sídelnú štruktúru za ostatných 220 r., konkrétne vo vymedzených časových horizontoch (1787, 1828, 1880, 1948, 1980, 2003, 2007). Hranice územia Popradskej kotliny sú vymedzené na základe mapy geomorfologických jednotiek (Mazúr, Lukniš, 1980). Príslušnosť intravilánu, resp. zastavanej časti sídla v rámci Popradskej kotliny bola zásadným kritériom stanovenia počtu sídel a ich obyvateľstva. Stanovené kritérium spomedzi 44 katastrálne vymedzených obcí nespĺňa obec Jánovce a preto bola vyňatá z predmetného výskumu. Dôležitým nástrojom skúmania zmien krajinej štruktúry sú mapové podklady. Kartografické podklady za jednotlivé časové horizonty tvoria základ i pre mapovanie vývoja sídelnej štruktúry. Ďalšími informačnými zdrojmi sú: široko dostupná odborná

literatúra, archívne pramene, štatistické materiály a monografie jednotlivých obcí. Štatistické materiály sú viazané na časové horizonty, identické s obdobím vyhotovenia jednotlivých mapových podkladov, aby bola zachovaná ich autenticnosť.

Obyvateľstvo

Pôsobeniu ľudského spoločenstva priradujeme určitý status následku, často bez skúmania jeho príčinnosti (Jančura, 1999). Akúkoľvek aktivitu človeka v krajine treba z aspektu zmien krajinnej štruktúry považovať za významnú. Najväčšia hustota osídlenia v Slovenskej republike je v kotlinách, nevynímajúc pritom Popradskú kotlinu. Počet obyvateľov, ktorí žijú na určitom území, participujú na jeho využívaní, výrazne ovplyvňuje krajinnú štruktúru.

Človek svojim ustavičným pohybom za lovnou zverou prišiel aj do hornatých oblastí severného Slovenska v enormnej snahe zachovania vlastnej existencie a udržania rodu. Prvé kroky človeka staršej doby kamennej (paleolitu) v Popradskej kotline nesporne reprezentuje travertínový odliatok lebky neandrtálskeho človeka z travertínovej kopy - Hrádok v Gánovciach (Novotný et al., 1991). V neolite dochádza trvalejšiemu usadzovaniu človeka a jeho aktívnemu pôsobeniu na krajinnú štruktúru. Ďalším významným obdobím z aspektu obyvateľstva je 12. až 13. storočie, kedy na horný Spiš prichádzajú nemeckí a maďarskí kolonisti. V dlhodobom vývoji sa počet obyvateľov zvyšoval a na začiatku sledovaného obdobia, konkrétne koncom 80. r. 18. storočia žilo na území Popradskej kotliny 35 154 obyvateľov (Tab.1).

Tab. č. 1: Vývoj počtu obyvateľov a hustoty zaľudnenia Popradskej kotliny

Table 1: Population size and density of the Poprad basin

Popradská kotlina	1787	1828	1880	1948	1980	2003	2007
Počet obyvateľov	35 154	42 083	40 214	63 446	116 849	147 278	149 011
Všeobecná hustota obyvateľov/km ²	68	81	77	128	227	284	287

Zdroj: Vlastný výskum

V tomto období bolo najľudnatejšie mesto Kežmarok so 4 170 obyvateľmi a naopak najmenej mali Pikovce (časť obce Abrahámovce) - 77 a Hôrka - 78 obyvateľov. Priemerná hustota obyvateľstva bola v tomto období 68 obyvateľov/km². Do r. 2007 stúpol ich počet najmä v dôsledku zvýšenej natality

viac ako štvornásobne na 149 011. Najľudnatejším mestom bol Poprad s 54 931 obyvateľmi a najmenej, 230 obyvateľov mali Abrahámovce. Priemerná hustota obyvateľstva vzrástla na 287 obyvateľov/km². V období 1787-2007 zaznamenávame pokles obyvateľstva len v obciach Vojňany, Bušovce, Mlynica a Abrahámovce.

Mapa č. 1: Index rastu obyvateľstva Popradskej kotliny v r. 1787 – 2007

Map 1: Population growth rate of the Poprad basin in 1787 – 2007

Zdroj: Vlastný výskum

Tab. 2: Vývoj indexu rastu obyvateľstva Popradskej kotliny v rámci časových horizontov

Table2: Population growth rate of the Poprad basin for the time horizons

Obdobie	1787-1828	1828-1880	1880-1948	1948-1980	1980-2003	2003-2007
Index rastu	119,71%	95,56%	157,77%	212,04%	109,47%	101,17%

Zdroj: Vlastný výskum

V období 1787-2007 dosiahlo obyvateľstvo Popradskej kotliny index rastu 423,88%. V rámci sledovaných časových horizontov bol najvyšší index rastu - 212,04% v období 1948-1980 (Tab. 2). V jednotlivých obciach prevláda index rastu 129-258% (Mapa 1). Bez hodnoty sú obce, ktoré vznikli v priebehu skúmaného obdobia. Najvyšší index rastu spomedzi všetkých obcí dosiahlo mesto Poprad - 1468%.

Sídla

Mladšia doba kamenná (neolit) bola obdobím zásadných zmien v prístupe človeka k abiotickým a biotickým zložkám krajiny. Vznikajú prvé trvalé aj keď časovo obmedzené - osady s pevnými príbytkami. Odlesnením krajiny ľudia pretvárajú vhodné pôdy na maloplošné políčka, ktoré boli zárukou existencie. Rastúca populácia s následnou extenzívnou formou poľnohospodárstva si vynucovali neustále zväčšovanie sídliskového priestoru a postup rodov do vyšších polôh. Vyhľadávanie nových sídiel bolo nesporne spojené s odlesňovaním (Novotný et al., 1991).

V druhej polovici 18. storočia bolo na predmetnom území 51 sídelných jednotiek obecného či mestského charakteru. Vývojom sídelnej štruktúry (zlučovanie obcí, vznik nových obcí) sa do r. 2007 zredukoval počet obcí na 43. V sledovanom období vznikli administratívne nové obce: Svit (1946), Vysoké Tatry (1948), Mlynčeky (1956) a v rámci Popradu mestská časť Kvetnica. Postupným zlučovaním Kvetnice, Matejoviec, Popradu, Spišskej Soboty, Stráží a Veľkej vzniklo kompaktné mesto Poprad. Nižná a Vyšná Šuňava tvoria od r. 1974 jednotnú obec Šuňava, obdobne i Hôrka, Kišovce, Ondrej a Primovce sú od druhej polovice 19. storočia kompaktnou obcou Hôrka. Filice sú od r. 1924 súčasťou Gánoviec a Strážky od r. 1972 patria pod mesto Spišská Belá a napokon Pikovce sú od r. 1895 súčasťou Abrahámoviec (Kropilák et al., 1977a,b, 1978). V kontinuite s rozvojom priemyslu dosiahlo najprogresívnejší rast počtu obyvateľov mesto Poprad (1160 obyvateľov v r. 1890 až 54 931 obyvateľov v r. 2007) a Svit (bez obyvateľstva v r. 1934 až po 7474 obyvateľov v r. 2007). Štatút

mesta mali do r. 1876 tieto sídla: Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Stráže, Matejovce, Spišská Belá, Vrbov, Ľubica, Tvarožná, Kežmarok a Podolíneec. V r. 1880 už len Poprad, Spišská Sobota, Matejovce, Stráže, Veľká, Spišská Belá, Kežmarok a Podolíneec.

Mapa č. 2: Komparácia zastavaného územia Popradskej kotliny v r. 1787 a 2007

Map 2: Comparison of build-up area of the Poprad basin in 1787 and 2007

Zdroj: Vlastný výskum

V nasledujúcom časovom horizonte (1948) pribudlo mesto Svit a Vysoké Tatry, naopak štatút mesta po 2.sv. vojne v rámci územnosprávnej reorganizácie stratili sídla Matejovce, Veľká, Stráže a Spišská Sobota. Počet mestských sídel sa už do r. 2007 nemenil. V tomto kontexte a so zreteľom na vývoj obyvateľstva sa menila i miera urbanizácie (Tab.3).

Tab. č. 3: Miera urbanizácie Popradskej kotliny

Table 3: Urbanisation rate in the Poprad basin

Popradská kotlina	1787	1828	1880	1948	1980	2003	2007
Urbanizácia	43%	43%	33%	42%	63%	61%	62%

Zdroj: Vlastný výskum

Súvislou zástavbou nielen v intravilánoch miest ale aj postupnou expanziou vo všetkých ostatných obciach, sa podstatne menila krajinná štruktúra predovšetkým úbytkom lesa, ornej pôdy a trvalých trávnych porastov. V r. 1787 zaberali zastavané územia jednotlivých obcí len 12,5 km² (t.j. 2,4% rozlohy Popradskej kotliny). Za 220 r. vzrástla plocha zastavaného územia na 48,41 km² (t.j. 9,36% rozlohy Popradskej kotliny), čo už predstavuje výrazný podiel skupiny sídelných prvkov v rámci krajinnej štruktúry (Mapa 2).

Záver

Obyvateľstvo a sídelnú štruktúru ovplyvňuje najmä špecifické postavenie Popradskej kotliny v rámci Slovenskej republiky. Koncom 19. storočia dochádza k rozvoju dopravy (najmä železníc) a cestovného ruchu vo Vysokých Tatrách, čo podstatne vplýva i na samotné obyvateľstvo a jeho nasledujúce aktivity. Medzi r. 1880-1980 vzrástol počet obyvateľov Popradskej kotliny takmer trojnásobne, pričom markantný je najmä nárast obyvateľstva v okolí Popradu. Sumárne dosiahlo v sledovanom období obyvateľstvo index rastu 423,88%. V r. 1787 bolo v sídelnej štruktúre 40 obcí a 11 miest. Transformáciou počas vymedzeného obdobia sa počet sídel ustanovil na 37 obcí a 6 miest. Z aspektu urbanizácie je možné vidieť jej nárast od r. 1880 až po r. 1991, kedy kulminovala na úrovni 67%. Obyvateľstvo svojimi každodennými aktivitami rozširovalo antropogénne modifikované územie na úkor okolitých krajinných štruktúr. Podiel skupiny sídelných prvkov tvoril v r. 2007 už takmer 10% z celkovej plochy Popradskej kotliny, čo podstatne ovplyvnilo pomerné zastúpenie ostatných skupín krajinných prvkov. Určitým špecifikom v sledovanom období 1787-2007 je i takmer paralelné postavenie rastu obyvateľstva a zastavanej plochy, kde obyvateľstvo vzrástlo o 423% a zastavaná

plocha o 375%. Analýza obyvateľstva a sídel Popradskej kotliny potvrdila ich významné postavenie v modifikácii krajinnej štruktúry.

Literatúra

Boltížiar, M., Olah, B. 2009. Krajina a jej štruktúra (Mapovanie, zmeny a hodnotenie). Nitra: Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína filozofa v Nitre, 2009. Vysokoškolské skriptá. 160 s. ISBN 978-80-8094-552-7.

Feranec, J., Oľahel, J. 2001. Krajinná pokrývka Slovenska (Land cover of Slovakia). Bratislava: Veda, 2001, 124 s.

Jančura, P. 1999. Development aspects of the land cover (secondary landscape structure) and their relation to the character. *Ekológia* (Bratislava), Vol. 19, Supplement 2, ÚKE SAV, Bratislava, p. 177-187.

Kropilák, M., et al., 1977a. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. VEDA, SAV Bratislava, s. 528

Kropilák, M., et al., 1977b. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. VEDA, SAV Bratislava, s. 520

Kropilák, M., et al., 1978. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. VEDA, SAV Bratislava, s. 536

Mazúr, E., Lukniš, M. 1980. Mapa geomorfologických jednotiek (1:500 000), Atlas SSR, SAV a Slovenský úrad geodézie a kartografie, Bratislava, str. 54-55

Michaeli, E. 2005. Transformácia využívania kultúrnej krajiny na príklade katastrálneho územia Jakuban za ostatných 50 rokov. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, XLIII., Folia Geographica* 8, PU Prešov, s.108-115

Miklós, L., Izakovičová, Z. 1997. Krajina ako geosystém. Bratislava: SAV, 1997, 153 s.

Novotný et al., 1991. Popradská kotlina v dávnej minulosti. Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 66 s., ISBN: 80-234-0042-8

POPULATION AND SETTLEMENTS OF POPRADSKÁ BASIN IN THE CONTEXT OF CHANGES IN LANDSCAPE STRUCTURE

Summary

In landscape structure occur continual changes which are influenced to much extent by human society. In the contribution we analyze population and settlement structure of Poprad basin in seven temporal periods. In the examined period, in the last 220 years we mark quadruple increase of inhabitants. The growth index of Poprad basin in the period between 1787-2007 reaches the value 423, 88%. In settlement structure, three completely new municipalities (Mlynčeky, Svit and Vysoké Tatry) were established and the village of Šuňava was formed by

a merger of Nižná and Vyšná Šuňava. By continual affiliation to the dominant settlement, ten villages fade away. The number of town settlements significantly decreases in the research period. Enormous increase of inhabitants takes place in the settlements with the statute of town. The urbanization process of Poprad basin culminates in the nineties of 20th century at the level of 67%. From the aspect of landscape structure, there is a tendency to the expansion of built-up areas in all the settlements of Poprad basin, predominantly at the expense of agricultural or forest land. The result is a 10% share of the residential elements of the total area of Poprad basin.

RNDr. Vladimír Solár

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, FHPV PU v Prešove

Ul. 17. Novembra 1, 081 16 Prešov

E-mail: solar.vladimir@gmail.com